

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.03.025>
УДК 811.161.2'38

Т. А. КОЦЬ, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

МОВНА ЕКСПРЕСІЯ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано функціонування мовних одиниць в інформаційному просторі сьогодення в умовах масштабної війни проти української державності. Позамовні чинники стають визначальними в доборі лексичних, синтаксичних, стилістичних засобів для семантичного, оцінного, образного протиставлення війни і миру, чужого й свого, ворога і життєво важливих національних цінностей. Негативнооцінні раціональні та експресивні одиниці з розширеною семантикою формують словник низької експресії номінацій ворога, а позитивнооцінні — словник високої експресії для вербального вираження явищ національного спротиву в боротьбі за збереження власної ідентичності. Ядром обох оцінних парадигм є суспільно-політична лексика, яка в контексті набуває нових семантичних і стилістичних конотацій. Основою творення публіцистичного словника лінгво-психологічного опору війні є стилістичний потенціал мови: епітети, метафори, порівняння з прозою образною семантикою. Активізовані мовні ресурси сьогодення уможливають одну з найважливіших функцій ЗМК — формування національно-мовної свідомості суспільства.

Ключові слова: раціональний словник, експресивна лексика, суспільно-політична лексика, позитивнооцінні одиниці, негативнооцінні одиниці, семантика, стилістична конотація

1. ВСТУП

Життя мови в умовах війни та життя мови в мирний час — це різні за своєю суттю її історичні періоди. У мирний час мова повноцінно розвиває свій внутрішній потенціал, забезпечує комунікативні потреби усіх сфер суспільного життя, раціонально реагує на повсякденні й глобальні виклики часу. В умовах війни, як засвідчують наша історія і сучасність, мова максимально активізує увесь свій словниковий запас, кожна одиниця якого набуває символічного значення, усі свої внутрішні ресурси (раціональні й особливо експресивні) для збереження національної ідентичності, для боротьби за державність. Найдієвішою і найефектив-

---

Ц и т у в а н н я: Коць, Т. А. (2022). Мовна експресія в сучасному інформаційному просторі України. *Українська мова*, 3(83), 25–39. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.03.025>

нішою сферою мовного опору є ЗМК, які не лише фіксують оновлення лексичних і стилістичних засобів, відбивають вплив позамовних чинників, а й мають зворотній ефект — формують національну свідомість суспільства. Мова ЗМК дуже динамічна, як і саме суспільне життя, тому для мовознавців (на долю яких випало бути свідком цих історичних подій) важливо синхронно виявити зміни, зафіксувати й дати їм належну лінгвістичну оцінку.

2. ВІЙНА – МИР ЯК ЯДЕРНІ ПОНЯТТЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТІВ

Ядерними поняттями нашого сьогодення, навколо яких формуються оцінні мовні парадигми, є одвічні явища людського буття — *війна* і *мир*. *Війна* у свідомості суспільства завжди асоціюється з агресивністю: руйнуванням, лихом, смертю, а *мир* — із спокоєм, будівництвом, життям. Саме таке сприймання цих явищ споконвіку закріпилося в антонімічному співвідношенні цих двох одиниць українського лексикону (пор. у *Словарі української мови* за редакцією Бориса Грінченка: «Мир: мирь, спокійствие. Помирились так, що миру не стало й до вечора (Нечуй-Левицький)» (СБГ 2, с. 1312). У тлумаченні слова *війна* подано вислів з народної мудрості: *На войну йдучи по чужу голову, й свою неси* (СБГ 1, с. 383). Базовим елементом протиставлення *війни* і *миру* є вихідна семантика слова *війна*, яка містить контрадикторну ознаку, що заперечується в дефініції поняття *мир* (пор.: добро — зло, життя — смерть тощо). Лексема *мир* потребує власного семантичного наповнення, але з обов'язковою вказівкою на відсутність стану війни (пор. тлумачення їх у СУМ: *війна*: «1. Організована збройна боротьба між державами, народами або ж збройними угрупованнями всередині країни. 2. *перен.* Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба» (СУМ I, с. 669); *мир*: «1. Відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода (у 4 знач.). 2. Відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне *війна*» (СУМ IV, с. 712).

Показовою для мови публіцистичних текстів є категорія оцінності, яка уможливорює інтерпретацію раціональними й експресивними засобами мови понять *війни* і *миру* (Коць, 2019, с. 133). У мові художньої літератури, як зазначає С. П. Бибик, засади інші, у ній поєдналися два плани словесно-образного зображення суспільно-політичної дійсності — індивідуально-авторська лінгвософія війни та людини з війни, на війні, поза війною, орієнтована на публіцистичне представлення під кутом соціальної оцінності, суб'єктивності реалістичних подій і вербальні химерні, сюрреалістичні копії того, що актуалізувалося в асоціативно-образній уяві митця (Бибик, 2021, с. 4).

2.1. Семантико-стилістичні модифікації поняття *війна*

У інформаційному просторі сьогодення значення слова *війна* розширюється відповідно до реалій часу. Про це свідчить оновлення традиційного раціонального словника епітетів *війни* з семантикою ‘руйнування’, ‘знищення’ (*важка, цинічна, виснажлива, смертельна, руйнівна, антигуманна*) означеннями з семами ‘підступність’, ‘цинізм’, ‘насильство’ (*гібридна, «братня», терористична, конвенційна*), напр.: *Ми вневнені у невідворотній та безумовній перемозі України в нав’язаній їй гібридній, підступній, антигуманній війні* (УМ, 19.06.2014); *Для протидії таким проявам гібридної війни нам потрібно об’єднуватися, щоб боротися, діяти, допомагати хто як може і хто чим може, щоб швидше вигнати з нашої землі російських окупантів* (УМ, 12.06.2019). Семантику словосполучень *гібридність війни, гібридна війна* тлумачать самі журналісти, розкриваючи зміст слова відповідно до нової суті самого поняття, пор.: *«Гібридність» такої війни полягає в тому, що для досягнення поставлених вищим політичним керівництвом держави цілей використовуються не тільки військові методи, а й дипломатія, економічні, фінансові та енергетичні проєкти, проведення «активних» заходів розвідкою та іншими спецслужбами, і, що особливо важливо, масштабні засоби інформаційно-психологічного впливу. Проведення операцій з використанням перерахованих методів об’єднані єдиним задумом і характеризуються складним сценарієм взаємодоповнення з метою отримання максимального синергетичного ефекту* (РС, 04.04.2022). Вислів *гібридна війна* в публіцистичних текстах функціонує як антонім до словосполучення *конвенційна війна*, пор.: *Однак гібридна війна — це не класична конвенційна війна (масові звірячі злочини проти мирного населення це підтверджують), в якій збройні сили однієї держави у відкритій конфронтації за нормами міжнародного права протистоять військовим силам іншої* (РС, 04.04.2022). Дослідники зазначають, що в «умовах *гібридної війни* перемога переміщується зі сфери мілітарних дій, що відбуваються у фізичній реальності, до когнітивного (ментального) виміру війни, а полем боротьби за перемогу стає боротьба за домінування смислів та інтерпретацій» (Парахонський & Яворська, 2019, с. 66).

Мова реагує на нові загрози сучасної російсько-української війни й у вжитку актуалізується означення — *терористична*, яке акцентує на застосуванні під час війни країною-агресором насильства з політичною метою, напр.: *Дедалі більше країн мають волонтерські чи державні організації, які протистоять російським гібридним терористичним загарзам* (УТ, 26.05.2017—01.06.2017, с. 25).

Раціональнооцінний словник сучасної *війни* розширює експресивні означення: *звіряча, нелюдська, нещадна, випалювальна*, напр.: *Ця війна, здавалося б, вже не може бути ще більш звірячою. Але щодня доводить — може* (УП, 04.04.2022). Контекстуально їх доповнюють і увиразнюють

описові висловлення відомих митців української і світової культури: *Як написав у соцмережах український поет Андрій Любка, «у січні американська розвідка повідомила, що росія готує розстрільні списки українців. Усі думали, що в тих списках — представники влади, інтелігенція, патріотичні активісти. А Буча показує, що в тих списках 43 мільйони людей. Просто всі українці — без розбору й різниці. Це війна на повне знищення (ВС, 04.04.2022); Французький актор Жерар Депардьє, відомий своїми симпатіями до російського президента Володимира Путіна, засудив вторгнення в Україну, яке він назвав «божевіллям», «шаленим і неприпустимим ексцесом» Путіна. Така реакція артиста, який ще недавно заплющував очі на дії російського президента, стала явною несподіванкою для Кремля (РС, 02.04.2022).*

Про розширення семантики слова війна свідчить доповнення традиційного асоціативно-образного поля катастрофи (землетрус, руйнування, хвороба, чума, пекло, лихо, зло, смерть) суспільно-політичними поняттями (анексія, сепаратизм, імперський шовінізм, російська операція, агресія, геноцид, рашизм), які функціонують у текстах ЗМК як синоніми, напр.: *Усі вже переконалися — це війна на знищення всього українського. Окрім людей, вони знищують наші музеї, архіви та церкви. Вони знищують нашу ідентичність. Це неприкритий геноцид, тому перемогти ми зможемо, коли усвідомимо необхідність знищення всього російського. Напівтонів не може бути — або ми їх, або вони нас (УП, 13.03.2022); Російська операція, як вони її називають, — це звільнення України від самих же українців, а іншими словами, це звичайний геноцид (УП, 13.03.2022).* Вихідна семантика терміна *геноцид* («винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами» (СУМ XI, с. 675) у текстах ЗМК експресивізується внаслідок системного вживання негативнооцінних загальноновживаних абстрактних іменників, прикметників, прислівників, напр.: *Дії ворога воістину жахливі! Ненависть, лють до України з боку путіна, яку він демонструє у ці дні, свідчить, що у російського керівництва є бажання вчинити геноцид нашого народу. Ця ненависть має системний характер. Під час цієї війни багато руйнувань зазнає не тільки військова, а й цивільна інфраструктура. І мирних громадян гине, мабуть, більше, ніж військових. Жахливо, що окупанти вбивають дітей. А яку масакру рашисти вчинили у Бучі! Думаю, що і в інших містах, які перебували під тимчасовою окупацією росіян, можемо побачити подібні жахи (ВЗ, 12.03.2022).*

Ненависть як найвищий вияв мовної зневаги у протидії російським агресорам стає емоційно-психологічною зброєю сьогодення в боротьбі за збереження національної ідентичності, напр.: *Щоб вижити, ми маємо зненавидіти все російське. Так, включно з культурою, літературою, мовою тощо. А головне, ми маємо зненавидіти всіх росіян [у тексті йдеться про Росію як державу. — Т. К.] (УП, 02.03.2022).*

Текстовим антонімом слова *геноцид* є лексема *ідентичність*, яка в ЗМК втрачає стилістичну ремарку «книжне» і розширює свою се-

мантику, акцентуючи на ‘відчутті належності людини до певної нації’ (пор. у СУМ прикметник *ідентичний*: ‘тотожний, однаковий’ (СУМ IV, с. 11). Показовим для мови публіцистики є увиразнення в цьому слові семантики ‘творення’, що в антитезах протиставляється руйнуванню, знищенню, напр.: *Ми не протиставляємо, а доповнюємо світову спадщину. Руйнуючи наші храми, собори і пам’ятки культури, ви сподіваєтеся затоптати ідентичність, завдати національних душевних ран і підірвати нашу віру. Але вона ще більше міцніє, бо не в рукотворних храмах живе, а в храмах наших сердець. І завдяки силі духу ми відбудуємо те, що ви знищили. Наша ідентичність у творенні, а ваша ідентичність — у тотальній руйнації і привласненні. Ми пишаємося своїм, але не підносимося й не загарбуємо чуже. Наша правда не в силі, а в любові та в єдності* (УП, 15.03.2022).

Поняття *ідентичність* у метафоричних конструкціях набуває семи ‘істина’, що метафорично протиставляється ‘неправді’: *Річ у тім, що у кризових обставинах ще дужче проявляється ідентичність, обличчя оголюються і сутність стає очевидною* (УП, 15.03.2022).

ЗМК є сферою деекспресивізації суспільно-політичної лексики та творення на її основі політичної термінології, наприклад *рашизм* у публіцистичних текстах часто вживається з семантичним коментарем журналістів, пор.: *Я також запропонував би ввести спочатку в українське, а згодом і в міжнародне законодавство термін «рашизм». Це явище разом із тоталітарним нацистським і комуністичним режимами має бути заборонено на державному рівні в Україні. А також в інших державах його має бути прирівняно до цих режимів і заборонено. Рашизм має бути класифіковано як людиноненависницьку ідеологію, яку просувають путін й усе російське керівництво* (ВС, 12.04.2022).

2.2. Номінації ворога та формування словника низької експресії у ЗМК

У діалектичному поділі на своїх і чужих мова стала зброєю в боротьбі з ворогом і буквально активізувала всі свої внутрішні ресурси — від орфографії до стилістики. Чуже в умовах війни природно викликає зневагу, яка прочитується в написанні з малої літери прізвиськ ворогів, географічних назв країни-агресора тощо (*путін, москва, росія*), що є основою сучасних експресивних тропів (*путін — вбивця століття, бункерний щур, скабеева — зливний бачок, росія — смердюча бензоколонка*). Негативна оцінність у написанні цих назв з малої літери часто посилюється в одному контексті контрастними стилістичними засобами (антитезою, риторичними запитаннями, однорідними експресивними означеннями з семами ‘зневаги’, ‘занепаду’), напр.: *Того самого дня, коли кадри з чудових українських міст, які світова спільнота дозволила перетворити на катівні, облетіли весь світ, я побачив дві заяви. Дві заяви представників країн, які не готові відмовлятися від добробуту задля того, щоб зупинити путіна* (М. Ткач, УП, 04.04.2022); *Скажіть, що є*

в росії, чого можна повчитися? Ненависті? Жорстокості? Безпросвітної тупості? (А. Климчук, УП, 04.05.2022).

Стилістична орфографія є засобом оцінки ширшого кола ворогів — тих політиків, які підтримують агресію проти України. Їх уживання у множині створює узагальнювальний образ ворога, негативну оцінність якого посилюють контекстуальні синонімічні перифрази Путіна як головного ідеолога й агресора війни, напр.: *Співчувати вбитим, підтримуючи вбивць — це той шлях, який не зупинить війну. І чим швидше вони оберуть, тим менше у підручниках історії усі ці орбани розташовуватимуться поряд з головним катом сучасного світу* (М. Ткач, УП, 04.04.2022).

Несолідарні з Україною держави викликають у свідомості суспільства нові іронійні асоціативно-образні сприйняття, які експресивно обігруються в мові ЗМК (*Франція — глибока стурбованість; Угорщина — страусяча позиція*), напр.: *Про наших союзників. У їхньому колі немає кількох європейських країн, зокрема нашої сусідки Угорщини. З чим може бути пов'язана її страусяча позиція? Чому угорська влада не переживає, що росія може вдарити також по тій українській території, де живуть етнічні угорці?* (ВЗ, 12.04.2022).

Показовим для мови ЗМК є вживання звертань, закликів, запитань і відповідей на них, риторичних запитань до політиків, що наповнюють контекст діалогічністю. Зміст таких конструкцій увиразнюють абстрактні іменники з семантикою 'байдужості', 'злочинності', напр.: *Панове, а яка така відповідальність є у світі за стільки і за такі злочини? Його злочини вже давно вийшли за рамки злочинів. Його треба зупинити, а не продовжувати лякати відповідальністю. Ваша система стримування не спрацювала. Досить прикривати нею свою бездіяльність* (М. Ткач, УП, 04.04.2022).

Апеляції до політиків мають психологічний підтекст і часто набувають модальності вимоги, що уможливорює вживання дієслів із відповідною семантикою, напр.: *Зупиніть путіна. Не лякайте, не попереджайте, не тисніть, не обіцяйте, а зупиніть. Припиніть виписувати чеки путіну. Чеки, які оплачує Україна* (М. Ткач, УП, 04.04.2022).

Характерною особливістю таких апеляційних конструкцій є контрастне порівнювання цінностей життя і матеріального світу. Назви повсякденних реалій набувають виразно профанного звучання і наповнюють увесь контекст цинічним змістом війни, напр.: *Уявіть своїх дітей в тих підвалах зі скотчем на руках. Свою родину — у братській могилі. Уявили? Хочете ще російських енергоносіїв? Тоді російські солдати вбивають і від вашого імені. Ні? Тоді чому і досі від SWIFT не відключені всі російські банки?* (УП, 04.04.2022).

Цинічність дій країн світу виразно ословлюють метафори й оксиморони, які формують засобами мови жорстокий образ сучасної російсько-української війни в широкому зовнішньополітичному контексті, пор.: *Ваші гроші йдуть на патрони, які летять в нас. На ракети, які*

падають на наші будинки. Ваш добробут знищує життя мільйонів українців. Ваш невикористаний «арсенал демократії» перетворюється на музей демократії просто зараз (М. Ткач, УП, 04.04.2022); Цим країнам, а ще Угорщині, Ізраїлю, Франції, Молдові, Грузії та іншим путін запропонував не газ, не рублі — він запропонував їм тіла закатованих людей. І ці країни сказали: беремо! (М. Ткач, УП, 04.04.2022).

У діалектичному поділі на своїх і чужих чужою є країна-агресор Росія з відповідними негативнооцінними означеннями. Їх функціонування в ролі однорідних членів речення, синонімів створює ефект текстової градації зневаги, напр.: *підступна, брехлива, терористична, ненажерлива, імперсько-шовіністична, країна-терорист, фашистська країна, напр.: Треба пам'ятати, що вся російська еліта, навіть ліберально-демократичні кола, які, здавалося б в опозиції проти Путіна, миттєво займають імперсько-шовіністичну, фашистську позицію, коли йдеться про загарбання України* (УМ, 12.06.2022).

Традиційний раціональнооцінний словник номінацій ворога — це актуалізовані слова 50—60-х рр. ХХ ст.: *фашисти, загарбники, окупанти, кати, нелюди, вбивці*, синонімічне вживання яких посилює негативну оцінність усього контексту, напр.: *Це нелюди, кати, маніяки у військовій формі, які вбивають мирних мешканців України за вказівкою таких самих нелюдів, катів та маніяків у краватках* (Д. Козубов, УП, 04.04.2022). Текстова антонімічне протиставлення словника ворога власній мовній традиції фіксує, як змінюється вихідна семантика слова в умовах інформаційної війни, напр.: *«Антифашисти» — насправді справжні фашисти. А «миротворці» — терористи, які не поступаються у своїй жорстокості бойовикам Ісламської держави* (ФП).

Мовно-інформаційний простір сьогодення розширює цей синонімічний ряд виразно експресивними негативнооцінними номінаціями: *кати сучасного світу, терористи, тупе бидло з російського болота, орда вбивць дітей, криваві мерзотники, мародери, гвалтівники, фашисти-різуни, маніяки у військовій формі, маніяки в краватках, русня, русняві, путінці, рашисти, рашистські фіурери, смердючі орки*, напр.: *Де тепер ті, хто бігли з роззявленими ротами слухати московських психологів, коучів, великих педагогів? Як ці спеціалісти викохали орду вбивць дітей? Як ці моралізатори і світочі думки створили суспільство, де дружини самих орків спокійно слухають розповіді своїх самців про групі згвалтування і замовляють своїм орченням планшети «для учьоби»? (А. Климчук, УП, 04.05.2022); «Русня хвалиться нищівними успіхами в Маріуполі. І як доказ наводить фотку трофею», — радник міністра внутрішніх справ Антон Геращенко (УНІАН); *Для того, щоб розібратися, наскільки обгрунтованими є твердження російської влади, що в Україні панує нацистський режим, а також чи не намагаються путінці цим прикрити власні «гріхи», необхідно пригадати, що ж являє собою нацизм* (Гл.). Посилюють негативну оцінку назв ворога розмовні слова та вислови, які часто присутні в мові волонтерів, воїнів, очевидців подій, пор.: *Русняві! Зад-**

вбетесь «денацифікувати» країну, де населення бігом біжить будувати для армії укріплення, а армія біжить рятувати людям хати. Тупо за-риють вас! Всім вам, фашисти, кінець (ВЗ, 12.03.2022). Як деструктивний вияв зневаги до ворога кваліфікуємо ненормативні вислови, які свідчать про кризу психологічного стану людини в умовах війни. Це несистемне явище, яке згодом зникне з інформаційного простору, адже в мові, як засвідчують ЗМК, є повноцінний ресурс для інтелектуального опору. Це переважно експресивні слова з прозорою семантикою, деякі мають літературне походження. Наприклад, слово *орки* походить з давньогрецької міфології: «Орк — давньогрецький бог підземного царства; підземне царство мертвих у давніх греків» (Ізборник, 2019). Згодом у художній літературі лексема розширила значення і позначала «армію міфічних істот, відлюдників з низьким інтелектом та потворним виглядом». У мовотворчості англійського письменника Джона Толкіна *орки* — це темні створіння, які втілюють зло. Цей варварський народ підкорявся Темному Володарю і становив основу його збройних сил. У 2022 р. в ЗМК номінація *орки*, зберігаючи непрозору первісну семантику, закріпилася як експресивна назва армії РФ, пор.: *Зараз всі роздивляються фото тих жахів, які відбувалися в Бучі, а у мене не було ніяких ілюзій. «Орки» вже як стадо ходили містом* (УП, 03.12.2022). Слово стало частовживаним і розширило сфери вживання, зокрема в офіційно-діловому стилі, на офіційній сторінці Верховної Ради України *орками* називають окупантів території України, напр.: *І в Бучі, і в Ірпені можна побачити не тільки знаки стрільби артилерії, а й стрілянини по кожному вікну. Орки систематично блукали по хатах. Шукали місцевих жителів, аби «денацифікувати»* (ФП).

Експресивну низку сучасних номінацій ворога розширюють детермінологізовані поняття. Наприклад, термін *біомаса* («Маса живих організмів, що припадає на одиницю поверхні суші (дна водойми) або об'єму води») розвинув додаткове значення і функціонує в мові ЗМК як експресивний синонім *російських окупантів*, напр.: *Вибачте за грубість, але не можу втриматися: росіяни — це не народ, а біомаса* (УНІАН); *Геноцид українців... Це саме те, що відбувається по всій країні, це те що творила біомаса, яка чомусь називає себе людьми...* (ТСН).

Деяка суспільно-політична лексика навпаки термінологізується, втрачає виразну експресивно-негативну оцінність. Такий потенціал помітний у слові *рашизм* (калька з англ. *rushism*, утворена телескопічним способом на основі словосполучки *Ru[ssian fa]shism* «російський фашизм» за зразком відомої історичної назви ідеології *фашизм* — назви радикальної імперіалістичної ідеології, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм). Журналісти інтерпретують його як людиноненависницьку ідеологію. Політологи вже пропонують його чітку термінологічну дефініцію: *Рашизм — політична ідеологія владного режиму Росії кінця ХХ — початку ХХІ століття, що базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу», не-*

терпимості до елементів культури інших народів; на тоталітаризмі й імперіалізмі радянського типу (Є. Кізілов, УП, 12.08.2022).

Відчуття масштабності злочинів ворога в текстах ЗМК створюють градація однорідних дієслів, віддієслівних, абстрактних іменників із семантикою «знищення», які в поєднанні з означеннями аналогічної семантики максимально розкривають зміст самого поняття російсько-української війни й розгортають довгі синтаксичні конструкції, напр.: *Русофобія — це санітарний мінімум, на який росіяни заслуговують після: віроломного нападу без оголошення війни на Україну; тимчасової окупації Криму і частини Донбасу; терористичних обстрілів цивільної інфраструктури міст (лікарні, пологові будинки, школи, музеї, університети, адмінбудівлі, густозаселена міська забудова) із тисячами жертв; розстрілів гуманітарних конвоїв; знищення цивільного авіалайнера із сотнями невинних пасажирів на борту; грабування, мародерства, катування, гвалтування та вбивства невинних осіб; створення псевдоімперської неонацистської ідеології рашизму-путінізму; підтримки екстремістів та диктаторських режимів в інших країнах світу; замовних вбивств ворогів путінського режиму забороненою хімічною зброєю на території інших країн; брутального захоплення атомних об'єктів; свідомого знищення та деградування міжнародної системи безпеки та інструментів колективної безпеки в ООН; цинічної брехні, виправдання зла, пропаганди та розпалення міжнаціональної ворожнечі; створення та підтримки маріонеткових терористичних режимів, на території яких діють секретні тюрми-катівні та не дотримуються елементарні права людини; корумпування та деградації російської православної церкви (цезаропапізм у найпотворніших проявах); енергетичного та військового шантажу сусідніх країн* (УП, 15.03.2022). Причиново-наслідковий зв'язок речень уможливорює змістове увиразнення масштабів гуманітарної катастрофи, напр.: *Братські могили, в одній із яких поховано 280 осіб. Нещасні мирні жителі, яких катували, гвалтували, над яким знущалися просто за те, що вони є українцями* (Д. Козубов, УП, 04.04.2022).

Доповнюють зміст сучасного поняття *війна* синонімічні ряди віддієслівних іменників і дієслів, що формують лексико-семантичне поле «злочинності» (*пограбування, мародерство, згвалтування, вбивство, красти, обкрадати, грабувати, мародерити*). Ці мовні засоби часто контрастують у текстах з перифразами Росії на кшталт *друга армія світу*, що створює відчуття сарказму, напр.: *Традиційні цінності виявилися в результаті бомбардуванням житлових кварталів, пограбуванням, мародерством, згвалтуваннями, вбивствами мирних жителів — цілою низкою воєнних злочинів, які героїчно вчиняла друга армія світу* (РС, 02.04.2022).

Зневажлива іронійна оцінність ворога прочитується в контекстах з однорідними іменниками — назвами профанних предметів побуту, пор.: *Чому ж такі успішні росіяни крадуть у нас, найбідніших, труси мішками,*

вантажать консервацію з наших льохів, килими, і дивуються мурованим парканам у найвіддаленіших селах? І це вони не бачили сіл Заходу України, це вони не увірвалися в Київ (А. Климчук, УП, 04.05.2022).

Найекспресивнішим засобом висловлення зневаги до ворога, який є уособленням війни, є метафори і порівняння. *Росія* в публіцистичних текстах — це *країна-свердловина*; *смердюча діра*, яка живе буквально з продажу перегною динозаврів; *надувна декорація*, яка здулася на очах; *монстр*, *вбивця*, *мародер* тощо, напр.: *Росія навіть не заправка, як говорив Джон Маккейн. Без західних технологій — це країна-свердловина, смердюча діра, яка живе буквально з продажу перегною динозаврів* (УП, 04.05.2022); *Образ Росії як монстра і вбивці вже міцно зацементувався навіть в тих країнах, де Кремль ще три тижні тому інформаційно панував, а де знаходиться Україна і що є навіть така країна не знали* (УП, 15.03.2022).

Негативна метафорична образність посилюється уживанням трансформованих фразеологізмів, пор.: *Росія — це надувна декорація, яка здулася на наших очах. Украв, випив, у тюрму — ось весь цикл життя цього суспільства, оспіваний у совковому кінематографі* (А. Климчук, УП, 04.05.2022).

Відчуття масштабності вбивств і руйнувань війни передають метонімічні конструкції із градацією символічних назв українських міст, які пережили окупацію. Показово, що контекстуальними синонімами топонімів є загальні назви злочинів війни, напр.: *«Велика війна» — це Буча і Маріуполь, Ізюм і Чернігів, Ірпінь і Охтирка, рівненська телевежа й миколаївські казарми, Гостомель і Старичі, Волноваха і Тростянець, Харків і Бородянка, ЧАЕС і ЗАЕС, Мотижин, Херсон, звалтовані жінки, вбиті діти, розстріляні медички, сотні місць злочинів по півночі, сходу, півдню України, та й у центрі й на заході теж. Скільки ще таких великих димерок не стали медійними* (Н, 15.04.2022).

Частовживаними є експресивні негативнооцінні перифрази на позначення проросійських політичних партій: *російська п'ята колона*, *агентура КДБ*, *кремлівський окупаційний блок*. Мовні засоби їхньої оцінності здебільшого обмежуються традиційним загальноновживаним словником, напр.: *Росія хотіла добитися деукраїнізації руками Кучми й Януковича, інвестувала в ОПЗЖ, Медведчука та його інформаційну службу. путін напав не через НАТО, а через те, що руками цих мерзотників нас підкорити не вдалося* (УП, 04.04.2022).

Оцінність ворожої антиукраїнської влади увиразнюють саркастичні оксиморони, в основі яких непоєднане протиставлення раціональної позитивної і негативної оцінності, напр.: *Інтелектуальна, але глибоко аморальна владна еліта глибоко і тонко розробляла теоретичні основи ведення тотальної інформаційної війни із Заходом* (РС, 05.04.2022).

Мовні засоби негативної оцінності ворога оновлюють актуалізовані символічні цитати з біблійних джерел з однорідними означеннями, що

актуалізують зміст нехтування християнських законів, напр.: *Дивлячись на це все, мимоволі згадуються біблійні слова: «А що вони не вважали за потрібне мати Бога в пізнанні, видав їх Бог на розум перевернений, щоби чинили непристойне. Вони повні всякої неправди, лукавства, зажерливості, злоби, повні заздрости, убивства, суперечки, омани, лихих звичаїв, обмовники, наклепники, богоненавидники, напасники, чваньки, пишні, винахідники зла, неслухняні батькам, нерозумні, зрадники, нелюбовні, немилостиві. Вони знають присуд Божий, що ті, хто чинить таке, варті вмерти, а проте не тільки самі чинять, але і хвалять тих, хто робить таке» (Рим 1:28—32) (УП, 15.03.2022).*

2.3. Номінації національних цінностей і формування словника високої експресії у ЗМК

Філософи наголошують, що в умовах справедливої війни, мир можна досягти лише, використовуючи силу, зі зброєю в руках. На думку Г. В. Ф. Гегеля, мирний час і спокій не дають людству оновлюватися, а війна — це поштовх до змін. Боротьба за незалежність, державність робить суспільство національно свідомим, згуртованим, сильним і забезпечує його від загрози стати чиеюсь здобиччю. Завойований народ перестає себе самоідентифікувати та втрачає власну гідність. Масштабна російсько-українська війна увиразнила закладений в лексиконі української мови ціннісний поділ світу на свій і чужий. Дослідники вважають, що основною функцією вживання номінацій зі словника опору є ідентифікація власної позиції, «адже у ситуації конфлікту, тим більше збройного, завдання швидко визначити, маєш ти справу зі «своїм» чи «чужим», стає життєво важливим» (Парахонський & Яворська, 2019, с. 456). На противагу усталеній негативнооцінній низці синонімів на означення війни сьогодення пропонує раціональний лексикон високої експресії із семантикою 'визволення' (*національно-визвольна, праведна, переможна, всенародна, оновлювальна*), який є віддзеркаленням своїх цінностей у контексті загальнолюдської лінгвософії *війни і миру*. Своє в мовно-інформаційних текстах окреслюють позитивнооцінні суспільно-політичні номінації з інтелектуальної сфери мовомислення в суспільно-політичному словникові високої експресії: *Рідна земля, Україна, суверенітет, українська державність, національно свідомі українці, націоналістичний рух, націоналізм, визвольний рух, боротьба за незалежність, виборювання гідності, захист, боротьба за суверенітет, збройна відсіч; захисники, воїни, професійна армія, патріоти, незламні*. ЗМК як позитивні явища в боротьбі за своє інтерпретують суспільно-політичні поняття *націоналістичний рух, націоналізм, європейська інтеграція*. Ці вислови семантично доповнюють словник високої експресії сучасного інформаційного простору, напр.: — *Спостерігаю об'єднавчі речі. Це дуже добре, тому що націоналістичний рух як політичний в такі буремні часи дуже потрібний Україні. Націоналісти досить гідно проявили себе і під час*

революції, і під час війни. Бажаю їм все ж таки максимального єднання на президентських, парламентських виборах. Під час війни бавитися такими речами, як доля держави, не бажано (Д. Ярош, УП, 10.07.2019). Показово, що слово націоналізм у мовно-інформаційному просторі актуалізоване із другим значенням, зафіксованим у СУМі («Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів» (СУМ V, с. 232). Позитивнооцінене метафоричне осмислення націоналізму відповідає уявленню сформованій в умовах війни потужної патріотичної частини соціуму в боротьбі за незалежність держави: — *Націоналізм в ідеологічній його частині став вже частиною архетипу, — говорить Покальчук. — Він вже — як частина організму. Якщо її видалити, буде катастрофа. Націоналізм бере на себе багато функцій. Неприємних, технічних, малоестетичних. Як печінка. Без націоналізму українці не створилися б, як нація. Ми — не Росія* (УП, 10.07.2019).

Метафорична образність поширюється на всі поняття словника високої експресії із семантикою 'визволення', напр.: *Другий місяць поспіль Україна чинить відчайдушний опір російській агресії, своєю винятковою стійкістю вражаючи світ. Проти ворога повстав, згуртувався весь народ, у тому числі, на подив цинічних кремлівських верховодів, та його частина, яка розмовляє однією з ними мовою. Громадяни України різних національностей, різного віку, статі, фаху серцем прикипіли до своєї Батьківщини. І коли на рідну землю вдерся чужинець, безпощадно б'ють його, не вагаючись, віддають за свою державу найдорожче — життя* (ВЗ, 12.03.2022).

Висока експресія текстових метафор перемоги посилюється вживанням контрастних одиниць із семантикою 'руйнування' і 'насильства', пор.: *Тепер я мрію, аби Ода до радості звучала у зруйнованих, згвалтованих, понівечених містах та населених пунктах нашої прекрасної країни, яка сьогодні охоплена війною. У мирній Україні, яка з гідністю пройде всі ці випробування* (УП, 12.03.2022); *Російські військові та репресивні сили стікають кров'ю в Україні, великий шовінізм росіян буде смертельно вражений, а швидко падіння продажів нафти і газу в поєднанні з подальшими санкціями економічно зруйнує Кремль і не дасть йому далі підкуповувати політичну еліту всередині Росії та за кордоном* (ЄП, 07.04.2022).

Показовим для сучасних публіцистичних текстів є збереження розмовного, спонтанного синтаксису мови (коротких речень), за яким можна визначити соціальний статус мовця. *Перемога і мир у мовній свідомості воїнів і волонтерів — це слова-синоніми, які виразно протиставляються війні, напр.: — Погано, мабуть, бути людиною війни. Краще бути людиною миру, переможного миру. Коли ми не досягаємо перемоги, в мене дуже болить. Нам треба виграти, щоб все суспільство було психологічно здоровим, мало перспективи розвитку* (Д. Ярош, УП, 15.01.2019). Є. Головаха наголошує: *Слово не спинає кров, не спинає війну, воно змінює передовсім того, хто його промовляє. А далі —*

змінюється простір довкола, змінюються люди в цьому просторі... Слово працює повільніше, ніж хочеться, але працює! Процес творення змінює дійсність на ірраціональному рівні. Це травма і цілення водночас (Є. Головаха, УП, 30.09.2019).

3. ВИСНОВКИ

Українська мова в умовах війни є відображенням психологічних настрів суспільства, соціально-політичної ситуації в країні, інструментом боротьби за національну ідентичність. ЗМК засвідчують формування двох полярних аксіологічних мовних парадигм — негативнооцінного словника низької експресії для номінації ворога та позитивнооцінного словника високої експресії для фіксації явищ героїчного в боротьбі за власну державність і незалежність. Ці два світи мови побудовані на одвічних засадах світогляду українців, на протиставленні та всеохопності одиниць із семантикою, що розкриває власний філософський зміст війни і миру, зла і добра, смерті і життя, свого й чужого. Активізовані мовні ресурси сьогодення уможливають одну з найважливіших функцій ЗМК — формування національно-мовної свідомості суспільства.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВЗ — *Високий замок*. <https://wz.lviv.ua>

Гл. — *Главком*. <https://i-ua.tv/politics>

ЄП — *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua>

Н — *Новинарня*. <https://novynarnia.com>

РС — *Радіо «Свобода»*. <https://www.radiosvoboda.org>

СБГ — Грінченко, Б. (ред.). (1907—1909). *Словарь української мови* (т. 1—4). Київ.

СУМ — Білодід, І. К., Горещкий, П. Я., Бурячок, А. А., Гнатюк, Г. М., Швидка, Н. І., Доценко, П. П. ... Головачук, С. І. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови* (т. 1—11). Київ: Наукова думка.

ТСН — *Медіапортал ТСН*. <https://tsn.ua>

УМ — *Україна молода*. <https://www.umoloda.kiev.ua>

УНІАН — *Інформаційне агентство УНІАН*. <https://sport.unian.ua>

УП — *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua>

УТ — *Український тиждень*. <https://tyzhden.ua>

ФП — *Фейсбук політика*. <https://www.facebook.com>

ЛІТЕРАТУРА

Биби́к, С. П. (2021). Лінгвософія війни та людини в художніх творах Б. Гуменюка. *Українська мова*, 2, 3—17. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.003>

Ізборник. *Історія України IX—XVIII ст. Періоджерела та інтерпретації*. (2019). https://supermf.com/greki/greki_a/aids_.html

Кізілов, Є. (2022). Слово «рашизм» увійде в підручники в усьому світі. *Українська правда*. 23.04.2022.

Коць, Т. (2019). Онтологія війни і миру в інформаційному просторі сьогодення. *Культура слова*, 90, 132—149.

Кульчицький, С., & Якубова, Л. (2018). *Кримський вузол*. Київ: «Кліо».

Парахонський, Б., & Яворська, Г. (2019). *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*. Київ: НІСД.

Фур'є, Ф. Ш. М. (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. (В. І. Шинкарук, ред.). Київ: Абрис.

Яворська, Г. М. (2000). *Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада*. Київ. *Building a British military fit for future challenges rather than past conflicts. Speech by General Sir Nicholas Houghton, Chief of the Defence Staff*. (2015, 16 September). <https://www.gov.uk/government/speeches/building-a-british-military-fit-for-future-challengesrather-than-past-conflicts.2018>

Статтю отримано 26.08.2022

Статтю схвалено 24.10.2022

LEGEND

ІєР — *Ievropeis'ka pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua>

FP — *Facebook polityka*. <https://www.facebook.com>

НІ. — *Hlavkom*. <https://i-ua.tv/politics>

N — *Novynarnia*. <https://novynarnia.com>

RS — *Radio "Svoboda"*. <https://www.radiosvoboda.org>

SBH — Hrinchenko, B. (Ed.). (1907—1909). *Clovar' ukrains'koï movy* (Vols. 1—4). Kyiv.

SUM — Bilodid, I. K., Horets'kyi, P. I., Buriachok, A. A., Hnatiuk, H. M., Shvydka, N. I., Dotsenko, P. P. ... Holovashchuk, S. I. (Eds.). (1970—1980). *Slovyk ukrains'koï movy* (Vols. 1—11). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

TSN — *Mediaportal TSN*. <https://tsn.ua>

UM — *Ukraina moloda*. <https://www.umoloda.kiev.ua>

UNIAN — *Informatsiine ahentstvo UNIAN*. <https://sport.unian.ua>

UP — *Ukrains'ka pravda*. <https://www.ppravda.com.ua>

UT — *Ukrains'kyi tyzhden'*. <https://tyzhden.ua>

VZ — *Vysoky zamok*. <https://wz.lviv.ua>

REFERENCES

Building a British military fit for future challenges rather than past conflicts. Speech by General Sir Nicholas Houghton, Chief of the Defence Staff. (2015, 16 September). <https://www.gov.uk/government/speeches/building-a-british-military-fit-for-future-challengesrather-than-past-conflicts.2018>

Bybyk, S. P. (2021). Linhvostofia viiny ta liudyny v khudozhnikh tvorakh B. Humeniuka. *Ukrains'ka Mova*, 2, 3—17. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.003> (in Ukrainian).

Furie, F. Sh. M. (2022). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*. (V. I. Shynkaruk, Ed.). Kyiv: Abrys (in Ukrainian).

Iavors'ka, H. M. (2000). *Preskryptyivna linhvistyka iak dyskurs. Mova. Kul'tura. Vlada*. Kyiv (in Ukrainian).

Izbornyk. Istoriiia Ukraïny IX—XVIII st. Pershodzherela ta interpretatsii. (2019). https://supermif.com/greki/greki_a/aids_.html (in Ukrainian).

Kizilov, Ie. (2022). Slovo "rashyzm" uviide v pidruchnyky v us'omu sviti. *Ukrains'ka pravda*. 23.04.2022 (in Ukrainian).

Kots', T. (2019). Ontolohiia viiny i myru v informatsiinomu prostori s'ohodennia. *Kul'tura Slova*, 90, 132—149 (in Ukrainian).

Kul'chyt's'kyi, S., & Iakubova, L. (2018). *Kryms'kyi vuzol*. Kyiv: Klio (in Ukrainian).

Parakhons'kyi, B., & Iavors'ka, H. (2019). *Ontolohiia viiny i myru: Bezpeka, stratehiia, smysl*. Kyiv: NISD (in Ukrainian).

Received 26.08.2022

Accepted 24.10.2022

Tetiana Kots', Doctor of Philological Sciences, Senior Researcher
of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

LINGUISTIC EXPRESSION IN THE MODERN INFORMATION SPACE OF UKRAINE

The article analyzes the functioning of language units in today's information space in the conditions of a large-scale war against Ukrainian statehood. Extraneous factors become decisive in the selection of orthographic, lexical, syntactic, and stylistic means for semantic, evaluative, and figurative juxtaposition of war and peace, foreign and own, enemy and vital national values. Negatively evaluated rational and expressive units form a dictionary of low expression of nominations of the enemy, and positively evaluated — a dictionary of high expression for the verbal expression of phenomena of national resistance in the struggle to preserve one's own identity. The core of both evaluation paradigms is socio-political vocabulary, which in the context acquires new semantic and stylistic connotations. In the language of mass communication, the processes of creating a new socio-political terminology based on expressive vocabulary take place, and terminology becomes the basic element for the acquisition of an expressive connotation by a word. The basis of creating a journalistic dictionary of linguistic and psychological resistance to war is the stylistic potential of language: epithets, metaphors, comparisons with transparent figurative semantics. The most expressive means in journalistic texts are metaphors, which form a transparent psychological image of the nation in the context of non-verbal factors. Today's activated language resources enable one of the most important functions of mass communication — the formation of the national-linguistic consciousness of society.

Keywords: rational vocabulary, expressive vocabulary, socio-political vocabulary, positively valued units, negatively valued units, semantics, stylistic connotation